

Абдуллох ибн Амажур ат-Туркий ва унинг ўгли Абу-л-Хасан Али фаргоналик фалакиётчи олимлардан бўлиб, бизнинг адабиётларда уларнинг ҳаёти ва фаолияти, илмий мероси деярли ўрганилмаган.

Ўрта асрларнинг машхур, энг ишончли деб тан олинган библиографларидан Ибн ан-Надим ва Ибн ал-Кифтийлар ўзларининг «ал-Фихрист» ва «Ҳақимлар тарихи» («Тарих ал-хукама») китобларида бу олим ҳақида шундай деб ёзадилар:

«Абу ал-Косим Абдуллох ибн Амажур ал-Харавий Фаргона халқининг фарзандларидан. У замонасининг фозил ва ўз мавқеига эга бўлган уламоларидан бўлган. Олим куйидаги фойдали асарларнинг муаллифидир: «[Ҳатолардан] холис зиж китоби» («Китоб аз-зиж ал-маъруф би-л-халис»), «Боглаб турувчи зиж китоби» («Китоб аз-зиж ал-маъруф би-л-музаннир»), «Гаройиб зиж» («аз-Зиж ал-бадиъий»), «Ўтмишлар зижи» («Зиж ал-мамаррат»), «Синдхинд зижи» («Зиж ас-Синд-хинд»), «Кулнинг зижи» («Зиж ал-кани»), «Мусофирга фойдали китоб» («Китаб зад ал-мусафир»), «Форс эраси бўйича Миррих [Марс] сайёраси учун зиж» («Китаб зиж ал-Миррих ала ат-тарих ал-фари-си»)). Манбалардан маълумки, бу олимнинг Абу ал-Хасан Али ибн Абу ал-Косим исми ўгли бўлиб, у ҳам астрономияга кизиккан. Бундан ташқари Ибн ал-Кифтий Амажур оиласига тегишли учинчи шахс, яъни Али ибн Амажурнинг ҳам астрономик кузатиш ишлари билан шугулланганини эътироф этади.

Ўрта асрларнинг йирик астрономларидан Ибн Юнус ас-Садафий (950—1009) олимга нисбатан унинг туркий насабдан бўлганлигини аниқлаш учун «ат-Туркий» сўзини ҳам ишлатади ва ўз рисолаларининг бирида Амажурлар томонидан амалга оширилган куёш ва Ойнинг тутилиши ҳамда баъзи сайёраларни кузатиш тажрибаларини баён этади. У келтирган маълумотларга қараганда, олимлар баландликда жойлашган тўрт томонли кузатиш мумкин бўлган махсус масканда иш олиб борганлар. Унда кузатиш ишларида мўлжалланган маълум белгиланган йўналишни кўрсатувчи махсус узун туйнук ҳам мавжуд бўлиб, бу бино расадхона вазифасини бажарувчи зарурий қулайликларга эга бўлган. Абдуллох ибн Амажур ат-Туркий, унинг ўгли ва ёрдамчиси Муфлих ибн Юсуфлар куёш тутилишини кузатиш жараёнида ўн икки даража ва бир даражанинг тўққиздан бирини кўрсатиб берган жихоздан фойдаланганлар. Жихоздан бир даражанинг тўққиздан бир қисмини аниқлаш имконияти борлиги унинг мукамал мослама эканлигидан далолат беради. Амажурлар куёш, Ой, тургун юлдузлар ва сайёраларни кузатиш билан боғлиқ бўлган тажрибаларини асосан Бағдод ва қисман Шероз шаҳарларида олиб борганлар (Олимнинг исмига қўшиб айтиладиган «ал-Шаравий», яъни «хиротлик» сўзи у Хирот шаҳрида ҳам фаолият кўрсатган, деган тахминни билдиради). Юқоридаги тажрибаларни бажариш ўз моҳиятига кўра узок вақтни талаб этганлиги учун ҳам баъзи адабиётларда мазкур алломалар ўз тажрибалари устида эллик йилга яқин ишлаганлар, деб кўрсатилади. Улар ўз тажрибаларининг натижаси сифатда юқорида номлари зикр этилган катор астрономик рисола ва жадвалларни таълиф этганлар. Бу асарларнинг аксарияти бизгача етиб келмаганига қарамастан, Амажурларнинг икки қўлёзма асари хорижий мамлакатлар кутубхоналарида сақланади ва улар куйидагилардан иборат:

1. «Сайёраларнинг тутилиши ва боғланиши ҳақида (астрологик) олдиндан айтиб беришлар мажмуаси» («Жавамиъ аҳкам ад-қусуфат ва-л-киран ал-кавакиб»). Рисола

Париж ва Лейденда сакланади.

2. «Тайласан зижи» («Зиж ат-Тайласан»). Бу кўлёзма фақат Парижда сакланиб қолган. Юқоридаги «тайласан» сўзи араб тилида —бўйинни қуёш нуридан химоя қилиш мақсадида салла устидан елкагача ташлаб юриладиган рўмолни англатади. Шу сабабдан баъзи адабиётларда муаллифнинг бу рисоласи «Рўмол зижи» деб таржима этилган. Бу зиж ҳозирга қадар ўрганилмаганлиги сабабли унга нима мақсадда бундай ном берилганлиги аниқланмаган.

Манбаларда Абдуллох ибн Амажур ат-Туркийнинг таваллуд топган ва вафот этган йили ҳақида маълумотлар сакланмаган. Шунинг учун ҳам унинг яшаган даврини IX—X асрлар деб тахмин қилиш мумкин.

Б. Абдухалимов.